

Közzététel: 2023. május 23.

A tanulmány címe:

Népszámlálások a Covid19-világjárvány idején Magyarországon és a szomszédos országokban

Szerző:

NÉMETH ÁDÁM

az Austrian Academy of Sciences, Institute for Urban and Regional Research posztdoktori kutatója, tudományos munkatársa és a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetének külső munkatársa

E-mail: adam.nemeth@oeaw.ac.at

DOI: <https://doi.org/10.20311/stat2023.05.hu0459>

Az alábbi feltételek érvényesek minden, a Központi Statisztikai Hivatal (a továbbiakban: KSH) *Statisztikai Szemle* c. folyóiratában (a továbbiakban: Folyóirat) megjelenő tanulmányra. Felhasználó a tanulmány vagy annak részei felhasználásával egyidejűleg tudomásul veszi a jelen dokumentumban foglalt felhasználási feltételeket, és azokat magára nézve kötelezőnek fogadja el. Tudomásul veszi, hogy a jelen feltételek megszegéséből eredő valamennyi kárért felelősséggel tartozik.

1. A jogszabályi tartalom kivételével a tanulmányok a szerzői jogról szóló 1999. évi LXXVI. törvény (Sztj.) szerint szerzői műnek minősülnek. A szerzői jog jogosultja a KSH.
2. A KSH földrajzi és időbeli korlátozás nélküli, nem kizárólagos, nem átadható, térítésmentes felhasználási jogot biztosít a Felhasználó részére a tanulmány vonatkozásában.
3. A felhasználási jog keretében a Felhasználó jogosult a tanulmány:
 - a) oktatási és kutatási célú felhasználására (nyilvánosságra hozatalára és továbbítására a 4. pontban foglalt kivétellel) a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - b) tartalmáról összefoglaló készítésére az írott és az elektronikus médiában a Folyóirat és a szerző(k) feltüntetésével;
 - c) részletének idézésére – az átvevő mű jellege és célja által indokolt terjedelemben és az eredetihez híven – a forrás, valamint az ott megjelölt szerző(k) megnevezésével.
4. A Felhasználó nem jogosult a tanulmány továbbértékesítésére, haszonszerzési célú felhasználására. Ez a korlátozás nem érinti a tanulmány felhasználásával előállított, de az Sztj. szerint önálló szerzői műnek minősülő mű ilyen célú felhasználását.
5. A tanulmány átdolgozása, újra publikálása tilos.
6. A 3. a)–c) pontban foglaltak alapján a Folyóiratot és a szerző(ke)t az alábbiak szerint kell feltüntetni:
„*Forrás: Statisztikai Szemle* c. folyóirat 101. évfolyam 5. számában megjelent, *Németh Ádám* által írt, **Népszámlálások a Covid19-világjárvány idején Magyarországon és a szomszédos országokban** című tanulmány (link csatolása)”
7. A Folyóiratban megjelenő tanulmányok kutatói véleményeket tükröznek, amelyek nem feltétlenül esnek egybe a KSH vagy a szerzők által képviselt intézmények hivatalos álláspontjával.

Németh Ádám

Népszámlálások a Covid19-világjárvány idején Magyarországon és a szomszédos országokban*

Population censuses during the Covid-19 pandemic in Hungary and its neighbouring countries

Németh Ádám, az Austrian Academy of Sciences, Institute for Urban and Regional Research posztdoktori kutatója, tudományos munkatársa és a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Regionális Kutatások Intézetének külső munkatársa
E-mail: adam.nemeth@oeaw.ac.at

A közvélekedés szerint a népszámlálás a bürokratikus rutin része, a modern államok szükséglete, amely az állampolgárok szempontjából ugyan kellemetlen kötelezettségekkel jár, de alapvető fontosságú az állam hatékony működtetése érdekében. Ugyanakkor a censzusok felbecsülhetetlen értékét az adja, hogy keresztmetszeti képet biztosítanak a társadalom pillanatnyi állapotáról megannyi dimenzió mentén, és az ily módon készülő statisztikák számos adminisztratív, gazdasági, oktatási és tervezési igényt kielégítenek. Azonban, ahogy *Kertzer és Arel (2002)* bővebben is kifejti, nem egyirányú nexusról van szó. A népszámlálások nem csupán képet adnak a valóságról, de szerepet játszanak annak formálásában is. Ez akkor válik leginkább kézzel foghatóvá, amikor a népszámlálások bizonyos fluid identitáskategóriák elkülönítésére és számszerűsítésére vállalkoznak, azaz például az etnikai, a nemzetiségi, a nyelvi vagy a vallási hovatartozásról próbálnak objektív képet adni.

Tehát, habár első ránézésre úgy tűnhet, hogy a statisztikusok és a társadalomkutatók dolga pusztán a népszámlálási adatok vizsgálata, majd az „objektív tények” publikálása, valójában a kérdések megléte vagy hiánya, azok megfogalmazása, a megadott kategóriák száma, jellege és a felkínált választási lehetőségek is érdekesebbek arra, hogy metaelemzések tárgyává tegyük őket. Sőt, már önmagában a népszámlálások megtartásának szándéka, azok időzítése – esetenként elhalasztása vagy korábbra hozása – is sokat elárul arról, hogy egyrészt az adott időpontban az adott politikai elit miként gondolkozik az állam, a politika és a

* A kutatás a „Geopolitikai folyamatok és térképzetek Közép-Európában: Államok, határok, integráció és területi fejlődés” című, 134903. számú OTKA-projekt keretében, az NKFI Alap K_20 programjának támogatásával valósult meg.

társadalom viszonyrendszeréről, másrészt milyen pénzügyi és technikai kapacitások állnak rendelkezésre.

1. A tanulmány célja

E tanulmány célja, hogy röviden áttekintse a népszámlálások történetét Magyarországon és a szomszédos országokban, abból a szempontból, hogy mikor és milyen indokkal módosították azok időpontjait. Kiemelt figyelmet szentel a Covid19-járvány hatásainak, amelyek 2021-ben komoly kihívás elé állították a censusok megszervezéséért, koordinálásáért, majd az adatok elemzéséért és publikálásáért felelős nemzeti statisztikai hivatalokat.

2. A népesség-összeírások történeti áttekintése

A censusok történeti áttekintésekor fontos figyelembe venni, hogy míg 1914-ig az Osztrák–Magyar Monarchia magában foglalta a mai Ausztria, Magyarország, Szlovákia, Horvátország és Szlovénia teljes területét, addig a mai Ukrajna, Románia és Szerbia területének csak bizonyos részei (Galícia, Kárpátalja, Bukovina, Erdély és a Vajdaság) tartoztak a Monarchiához, illetve részben a Magyar Királysághoz. Ukrajna nagyobbik része az Orosz Birodalom része volt, Szerbia és Románia pedig az 1870-es évekig az Oszmán Birodalomhoz tartozott, így a 19. századi népszámlálások csak körülbelüli viszonyítási pontot jelentenek, az adatok közvetlen összevetése nem lehetséges.

2.1. Népszámlálások a 18. századtól az első világháborúig

A Habsburg Birodalomban a népesség-összeírások története a 18. század közepéig nyúlik vissza. Az osztrák és cseh örökös tartományokban Mária Terézia 1754-ben rendelte el a lakosság egészét felölelő népesség-összeírásokat. Az állami reformpolitika keretében fontosnak tartották a nemre, a korra, a társadalmi helyzetre és a vallási hovatartozásra vonatkozó adatok regisztrálását, ám ez csak a nem nemes lakosságra terjedt ki. Az adatok gyűjtését és továbbítását kezdetben az egyházakra és a földesúri adminisztrációra bízta, majd az 1770-es évektől a hadsereg közreműködésével bonyolították le. Ez kellőképpen tükrözte II. József

motivációját, aki alapvető fontosságúnak tekintette a birodalom katonai erejének növelését. Katonai reformjának fontos eleme volt a hadkiegészítési körzetek kialakítása és a toborzás helyett a sorozás (*konskripció*) bevezetése, ami megkövetelte a hadra fogható népesség létszámának minél pontosabb meghatározását. Az 1784–1787 között lezajlott összeírás során már egyértelműen a katonaállítás szempontjai érvényesültek. Míg a női népességről alig gyűjtöttek információt, addig a férfiak esetében részletes bontású összesítések készültek, például a korcsoportokra vagy a fizikai állapotra vonatkozóan (*Őri, 2002, 51. o.*). Habár II. József arról rendelkezett, hogy hatévente meg kell ismételni ezeket az összeírásokat, részben a magyar nemesség ellenállása miatt a 19. század első felében nem került sor hasonlóan átfogó összbirodalmi népszámlálásra.

Magyarországon a rendszeres „lélekösszeírások” (*conscriptio animarum*) az 1760-as években kezdődtek. A kérdőívek kidolgozását magyar hivatalnokok végezték, így azok tartalma valamelyest eltért az örökös tartományokban alkalmazott sémától. A nem, a kor, a felekezetek és a társadalmi csoportok szerinti bontás mellett részletes népmozgalmi statisztikát is ismertettek. Mivel a plébániák lakosságának nyilvántartásában az egyháznak több száz éves tapasztalata volt, ezzel a feladattal Mária Terézia alapvetően a papságot bízta meg, akik munkáját uradalmi tisztviselők segítették. Habár a „lélekösszeírások” nem voltak teljes körűek (a nemességet, a katonaságot és családtagjaikat kihagyták az összeírandók köréből, és kezdetben a szabad királyi városokra sem vonatkozott), módszertanilag nem volt egységes az adatfelvétel, ráadásul a közigazgatási rendszer hibái miatt akadozott az adatszolgáltatás, így az eredmények csak töredékesen váltak hozzáférhetővé, mégis ezt az időszakot tekinthetjük a magyar demográfiai gondolkodás a statisztikai vizsgálatok kezdetének. Az 1784–1787 közötti népességösszeírás során már birodalomszerte egységes rendszert alkalmaztak, ami hűen tükrözte II. József központosító törekvéseit (*Fügedi, 1966*).

Mivel a bécsi Belügy-, Hadügy- és Kereskedelmi Minisztérium, valamint az 1829-ben alapított Statisztikai Hivatal elődje (*Bureau der Administrativen Statistik*) által szervezett 1857-es összeírást szakmai és politikai kritikákkal egyaránt illették, a közmegegyezés az 1869-es censust tekinti az első modern értelemben vett censznak. Ezt követően az Osztrák–Magyar Monarchia területén 1880-ban, 1890-ben, 1900-ban és 1910-ben került sor népszámlálásokra, amelyek megszervezésében és az eredmények feldolgozásában, illetve publikálásában fontos szerep jutott az Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatalnak. Magyarországon az első hivatalos statisztikai szolgálatot 1867-ben alapította meg a kormány a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi Minisztérium kötelékében kialakított statisztikai szakosztály létrehozásával. A Keleti Károly vezette új szervezet egyik első és jelentős feladata az 1869-es census megszervezése volt. Az 1890-ben – az amerikai népszámlálás kapcsán – Herman Hollerith által feltalált lyukkártyás

megoldást a világon elsőként az Osztrák–Magyar Monarchia területén alkalmazták: az adatokat lyukkártyákra vitték, és elektromechanikus számológépeket használtak az összesítésre. Ez a módszer az automatizált adatfeldolgozás korszakának kezdetét jelentette, és az addigiaknál naprakészebb és pontosabb adatokat eredményezett (*Szoták, 2015*).

2.2. Népszámlálások az elmúlt száz évben (az 1920-as évektől 2011-ig)

Az 1920. évi népszámlálást kiemelt érdeklődés övezte Magyarországon, részben az első világháborús veszteségek, részben az új, trianoni országhatáron belüli társadalmi, demográfiai viszonyok felmérése miatt. Nem volt azonban teljes a lakosság-összeírás, hiszen Dél-Magyarország egy része 1921 novemberéig jugoszláv ellenőrzés alatt állt, és Sopron, illetve Szentpéterfa környéke is csak 1921 végén és 1923-ban került magyar fennhatóság alá (*Suba, 2021*). Az 1930-as és az 1941-es népszámlálást már rádióadások és filmhíradók propagálták, utóbbira a bécsi döntést követően, 1941 februárjában, illetve a Délvidéken 1941 októberében került sor.

A második világháború embervesztései és az azt követő kényszeremigrációs folyamatok következményeinek mielőbbi számbavétele miatt az eredetileg 1950-re időzített cenzust egy évvel korábbra hozták. A személyi adatokat ekkor már centralizáltan, gépi feldolgozással összesítették a Központi Statisztikai Hivatalban. Az államszocializmus időszakában 1960-ban, 1970-ben, 1980-ban és 1990-ben került sor további népszámlálásokra. A teljes körű utca- és házsámjegyzék összeállítása fontos mérföldkő volt a lakosokra, a háztartásokra és a lakóingatlanokra vonatkozó adatok pontos összekapcsolásában. 1960 után már az ún. intézeti háztartások (kollégiumok, munkásszállók, szociális otthonok stb.) adatait is rögzítették. Az adatok feldolgozása 1970 óta már kizárólag számítógéppel történik. Az 1990. évi népszámlálásra már a rendszerváltozás feszült belpolitikai légkörében került sor. A teljes körű adatfelvételen túl (ami egy személyi és egy lakáskérdőívből állt) a népesség 20%-ára kiterjedő reprezentatív adatfelvétel is történt. Ennek keretében többek között az iskolázottságra, a foglalkozásra, az ingázásra és az esetleges fogyatékosagra kérdeztek rá.

2001-ben a korábbiakhoz képest bővült a lakcímre utaló kérdések száma, illetve a nemzetközi előírásoknak megfelelően fogalmazták át a végzettséggel, a foglalkozással és a munkahellyel kapcsolatos kérdéscsoportokat is. Ezenkívül az anyanyelvre, a nemzetiségre, a családi, baráti közegben használt nyelvre, a válásra és a fogyatékoságra vonatkozó „szenzitív adatok” önként megválaszolható kérdésekként kerültek be a kérdőívbe. 2011-ben már az európai uniós jogszabályok kötötték a népszámlálást, hiszen az eredmények nemzetközi összehasonlít-

hatósága miatt harmonizálni kellett a kötelezően felveendő adatok körét. A technikai újítások közül a legfontosabb az internetes kérdőívkitöltés lehetősége volt, amelyet Magyarországhoz hasonlóan sok országban ekkor alkalmaztak először.¹

Ausztriában az első világháborút, illetve az Osztrák–Magyar Monarchia szétesését követően 1920-ban, 1923-ban és 1934-ben tartottak népszámlálásokat, ám rendszerint csak az utóbbi eredményeit tekintik szakmai szempontból elfogadhatónak. Az első két esetben az anyagi források hiánya miatt nem került sor teljes körű összeírásra és adatfeldolgozásra (*Gisser, 2020*). A második világháború után hat népszámlálást tartottak, 1951 és 2001 között pontosan tízévente. A népszámlálások koordinálása és az eredmények feldolgozása, valamint publikálása az Osztrák Statisztikai Hivatal törvényben rögzített kötelessége, míg a lebonyolítással kapcsolatos operatív munka az önkormányzatokra hárul. Az adatokat 1971 óta dolgozzák fel elektronikusan. A 2001. évi census volt az utolsó hagyományos népszámlálás, amelyben kérdezőbiztosokat és kérdőíveket alkalmaztak (*Reeger, 2009*). Egy 2000. júniusi minisztertanácsi döntés értelmében, majd a vonatkozó törvény 2006-os parlamenti jóváhagyása után Ausztria 2011-től teljes mértékben áttért a regiszteralapú adatbázis-építésre. 2006 októberében egy próbanépszámlálást végeztek húszezer fő bevonásával, amely sok hibára rámutatott és elősegítette a zökkenőmentes átállást (*Gisser, 2020*).

Szlovákia területén tíz népszámlálást tartottak az elmúlt bő egy évszázad során. Ebből nyolcra – 1921 és 1991 között – Csehszlovákia részeként került sor. 1961-ben bonyolították le az első integrált censust, amely során a népességadatokat összekapcsolták a háztartásokra és az ingatlanokra vonatkozó adatgyűjtéssel. A 2001-es és a 2011-es népszámlálás már a függetlenné vált Szlovákiában zajlott, utóbbi volt az első, amikor a választadóknak lehetőségük volt a hagyományos papíralapú, illetve az elektronikus kitöltésre is.

Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területén nyolc alkalommal, 1920-ban, 1926-ban, 1937-ben (ezt utólag érvénytelenítették), 1939-ben, 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben írták össze a népességet. A független Ukrajna első és egyben eddigi utolsó népszámlálását 2001. december 5–14. között bonyolították le. A számlálólapokat a számlálóbiztosok töltötték ki a lakosság megkérdezése alapján, ideiglenes számlálóhelyiségeket felállítva. Az összeírás a tartózkodási engedély meglététől és a lakhatási jogtól függetlenül történt, és az ideiglenesen távol élő állandó lakosokat is számba vették. Igazodva az ENSZ ajánlásához és a nemzetközi gyakorlathoz, a népszámlálásokat tízévente, minden 0-ra végződő évben tervezték megtartani a továbbiakban; erről 2008. április 9-én az ukrán miniszteri kabinet is rendelkezett. A dokumentációk alapján² az Ukrán

¹ https://www.ksh.hu/nepszamlalas/magyarorszagi_nepszamlalasok_tortenete

² https://www.ukrcensus.gov.ua/eng/laws/laws_main.php?&pr=1

Állami Statisztikai Bizottság el is kezdte a felkészülést a következő census lebonyolítására, az azonban a pénzügyi források hiánya miatt elmaradt. Az Ukrán Tudományos Akadémia és az Ukrán Állami Statisztikai Bizottság konzultációi után 2012. július 19. keltezéssel tették közzé a második népszámlálás programját a tervezett kérdéssorral.³ Hiába, a 2010-es években többször is tervezték, ám végül elhalasztották a cenzust, részben finansziális problémákra, részben pedig a kiéleződő belpolitikai válságra, majd a 2014-ben kirobbant krími, illetve kelet-ukrajnai konfliktusra hivatkozva.

Kárpátalja speciális helyzetben van: területén a csehszlovák fennhatóság (1920–1939) alatt 1921-ben és 1930-ban, a Magyarországhoz való visszacsatolást követően 1941-ben, majd a Szovjetunió részeként (1945–1991) öt alkalommal, 1946-ban, 1959-ben, 1970-ben, 1979-ben és 1989-ben írták össze a népességet. A népszámlálások eredményeinek összevetését nagymértékben nehezíti, sőt, bizonyos esetekben lehetetlenné teszi, hogy a lakosságnak más-más időpontban, más-más államapparátus által koordinált, más-más szempontok szerint összeállított, más-más logikájú és felépítésű kérdőíveket kellett kitölteniük. Egyes censusok például kizárólag az anyanyelvre kérdeztek rá, mások viszont a nemzetiségre.

Az első világháború utáni Románia egészére vonatkozóan először 1927-ben kíséreltek meg népszámlálást tartani. „Ezt a belügyminisztérium eszközölte, és végrehajtása a tudomány igényeitől messze elmaradó módszerekkel történt, úgyhogy eredményeit maguk a román statisztikusok sem fogadták el” (*Varga E. Árpád, idézi: Spaller, 1992*). Az 1930. évi román népszámlálás azért került a szakmai érdeklődés középpontjába, mert ez volt az első census a térségben, amely egyszerre kérdezett rá lakosainak etnikai hovatartozásra, anyanyelvére és vallására. (Kelet-Közép-Európában hagyományosan a lakosság „nemzetiségét” az anyanyelvre vonatkozó kérdéssel állapították meg.) Az 1941-es népszámlálást – az első teljes körű romániai agrárcenzussal együtt – a második világháború ellenére is megtartották. A hatóságok számára a demográfiai adatok ismerete nemcsak a frontra vezényelhető haderő létszáma és területi megoszlása miatt volt fontos, hanem a mezőgazdaság és a hadiipar kapacitásának felmérése miatt is.⁴ Míg a két világháború közötti census adatgyűjtési és adatközlési módszerei alapvetően megfeleltek a nemzetközi statisztikai kongresszusokon elfogadott irányelveknek (*Nyárády, 1996*), a szocialista éra népszámlálásai (1948-ban, 1956-ban, 1966-ban és 1977-ben) nagy minőségi hullámzást mutattak (*Varga E. Árpád, idézi: Spaller 1992*). A rendszerváltozást követően 1992-ben, 2002-ben és

³ https://www.ukrcensus.gov.ua/eng/laws/2012/program_en.pdf

⁴ <https://www.recensamanromania.ro/istoric-rpl/#1>

2011-ben tartottak népszámlálást, utóbbi időpontját már az európai uniós tagság rögzítette.

A két világháború közötti Szerb-Horvát-Szlovén Királyságban (később Jugoszláv Királyságban) 1921-ben és 1931-ben tartottak népszámlálást, az 1941-re tervezett censusra a második világháború miatt nem került sor. A háborús károk és emberveszteségek felmérése és a kárpótlási igények mielőbbi benyújtása miatt 1948-ban egy egyszerűsített népesség-összeírást végeztek az országban. Az első teljes körű népszámlálást 1953-ban bonyolították le a szocialista Jugoszláviában, majd az ENSZ ajánlásához igazodva 1961-től kezdődően pontosan tízévente ismételték meg, egészen 1991-ig. A periodicitás elvét szem előtt tartva a függetlenné váló Horvátországban és Szlovéniában 2001-ben és 2011-ben tartottak népszámlálásokat (bár Szlovénia 2011-től áttért a regiszteralapú adatkezelésre, lásd 3.3. alfejezet). Az első szerbiai censzust egy év halasztás után végül 2002 márciusában pótolták, ám Koszovóra és Montenegróra nem terjesztették ki.⁵ A másodikra 2011-ben került sor, szintén Koszovó nélkül.

3. A Covid19-járvány hatásai

A pandémiát a SARS-CoV-2 vírus okozta, amelynek első eseteit 2019 decemberében jelentették a kínai Vuhan városban. A járványt 2020. március 11-én az Egészségügyi Világszervezet (WHO) világjárvánnyá nyilvánította. A következő években a vírus mutálódott, és több variánsa is megjelent és elterjedt szerte a világon. A WHO adatai szerint 2023 januárjáig globálisan több mint 661 millióan fertőződtek meg, és körülbelül 6,7 millióan haltak meg a SARS-CoV-2-fertőzés és szövődményei következtében.⁶

A Covid19-világjárvány egy olyan, a második világháború óta nem tapasztalt problémával állította szembe a politikai döntéshozókat és a népszámlálás koordinálásáért felelős statisztikai hivatalokat, amely a Föld csaknem valamennyi országát egy időben, csaknem azonos módon érintette. A népszámlálások hagyományosan intenzív terepmunkával járnak, ami egy globális járvány esetén értelemszerűen magában hordozza a megfertőzések száma rohamos emelkedésének veszélyét. A kockázatot elsősorban az jelentette, hogy vírus a lappangási időben az egyébként tünetmentes személyekről is könnyen továbbterjedt, még a javasolt távolságtartási előírások és a maszkviselési kötelezettség betartása esetén is. Másfelől az európai országokban szeptember és április között tetőztek a jár-

⁵ <https://www.stat.gov.rs/en-us/oblasti/popis/prethodni-popisi/>

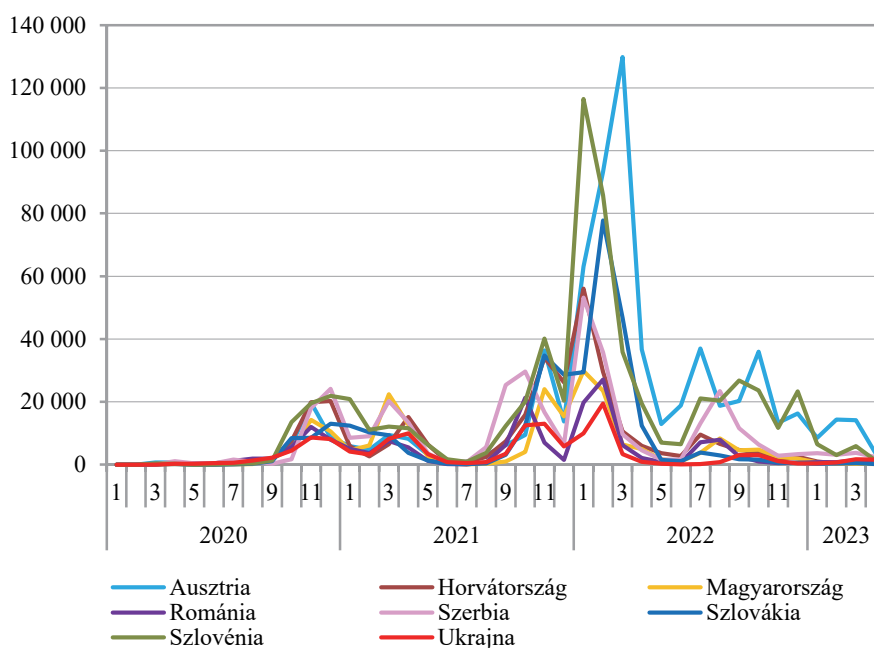
⁶ <https://covid19.who.int/>

vány egymást követő hullámai, beleértve az őszi és tavaszi hónapokat is, amikor jellemzően a népszámlálásokat időzítik (1. ábra).

A probléma másik forrása a karanténkötelezettséggel függött össze, ami a gyakorlatban – folyamatosan változó előírások mellett, és a hatóságok részéről változó mértékben, de jellemzően csökkenő intenzitással ellenőrzött – otthonmaradási kötelezettséget jelentett, és a háztartások jelentős hányadát érintette a tárgyalt időszak valamely, esetenként több időpontjában. Ilyen körülmények között a népszámlálási terepmunka megszervezése – sőt, már a kérdezőbiztosok előzetes képzése is – komoly kihívás és dilemma elé állította a szakembereket és a politikai döntéshozókat. A népszámlálások lebonyolítását illetően az egyes országok végül részben hasonló, részben eltérő módon reagáltak e kedvezőtlen külső körülményre.

1. ábra

Az egymillió főre jutó regisztrált Covid19-fertőzöttek száma

Forrás és módszertani részletek: ourworldindata.org (Johns Hopkins University CSSE Covid-19 adatai alapján).
Megjegyzés: a limitált tesztelési kapacitások miatt a regisztrált esetek száma és aránya jelentősen elmaradt a ténylegesen megfertőződött személyek számától. Különösen szembetűnő az egyes országok közötti különbség.

3.1. A népszámlálást elhalasztották

A szerbiai népszámlálást 2021 áprilisára tervezték, azonban a pandémia miatt először 2021 októberére halasztották, majd végül 2022. október 1. és október 31. között pótolták (*Stanojkovic, 2021*). A döntésben fontos szerepet játszott, hogy módszereit tekintve klasszikus, „door to door” cenzusról beszélünk. Az adatok rögzítésének feladata Szerbiában minden esetben a kérdezőbiztosokra hárul, akik egy előre megadott időpontban személyesen keresik fel a háztartásokat. (A vizsgált alapsokaságba az összes szerb és külföldi állampolgár beletartozott, aki bejelentett állandó vagy ideiglenes lakcímmel rendelkezett Szerbia területén, függetlenül attól, hogy a census pillanatában ezen a címen vagy máshol – akár külföldön – tartózkodott.) A személyes kontaktusok tehát elkerülhetetlenek voltak, és ezt az aktuális helyzetben a politikai döntéshozók túlságosan kockázatosnak ítélték a járvány terjedése szempontjából.⁷

Az adatgyűjtési módszertan szempontjából a magyarországi és a romániai census – a szlovák és horvát gyakorlathoz hasonlóan – többlépcsős, részben online, részben kérdezőbiztosok által koordinált nép- és lakásszámlálásnak tekinthető.⁸ Mindkét esetben halasztásra került sor a pandémia miatt, azonban a népszámlálások eszmei időpontjai végül csaknem egy évvel eltérnek: a Román Nemzeti Statisztikai Hivatal 2021. december 1-jét, a magyar Központi Statisztikai Hivatal pedig 2022. október 1-jét rögzítette referencianapként. Ezt azt jelenti, hogy a válaszadóknak utólagosan erre a napra vonatkozóan kellett kitölteniük a kérdőíveket.

Magyarországon 2022. október 1. és november 28. között tartották meg az elhalasztott népszámlálást, amely három fázisból állt. Október 1. és 19. között önállóan, online lehetett kitölteni a kérdőíveket, majd október 20. és november 20. között számlálóbiztosok keresték fel azokat a háztartásokat, amelyek nem éltek az internetes kitöltés lehetőségével. Végül november 21. és 28. között a település jegyzőjénél tehettek eleget adatszolgáltatási kötelezettségüknek azok, akik ezt korábban nem tették meg. Minden Magyarország területén lakcímmel rendelkező személyt érintett volt, beleértve azokat is, akik 12 hónapnál rövidebb ideje külföldön tartózkodtak, valamint azokat a külföldi állampolgárokat, akik legalább három hónapja Magyarországon tartózkodtak. A hazai és a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően a háztartások tagjaira vonatkozó adatokon túl a lakás-körülményekről is nyilatkozni kellett. Romániában is hasonló szempontok szerint, hasonló módon szervezték meg a népszámlálást, ám az jóval hosszabb ideig, összesen hat hónapig tartott: 2022. február 1. és július 31. között bonyolították le.

⁷ <https://popis2022.stat.gov.rs/en-us/2-opopisu-2021/>

⁸ Romániában ez volt az első, Magyarországon a második alkalom, hogy a lakosságnak lehetősége volt az online bevallásra.

A független Ukrajna második népszámlálásának kálváriájáról a 2.2. alfejezetben már volt szó. Többszöri halasztás után a kijevi Legfelső Tanács költségvetési bizottsága végül 2021 szeptemberében hagyta jóvá annak pénzügyi keretét. A tervek szerint így 2023-ban, csaknem 22 év elteltével kerülhet sor ismét népszámlálásra az országban. A 2022 februárjában kezdődő orosz katonai agresszió miatt azonban egyelőre valószínűtlennek tűnik, hogy ez a gyakorlatban megvalósulhat. Ukrajna területének ugyanis kb. 17%-a orosz megszállás alatt állt 2023 márciusában.⁹

3.2. A népszámlálást megtartották 2021-ben

Szlovákia már 2019-ben megkezdte a felkészülést az első, teljesen elektronikus cenzusra. Ennek értelmében 2021 után már kizárólag elektronikus eszközökön rögzítenek népszámlálási adatokat, papíralapú kitöltésre nincs lehetőség. A cenzusra végül két körben került sor: 2021. február 15-ig a lakóingatlanokkal kapcsolatos kérdésekre, ezt követően, 2021. március 31-ig pedig a népességre vonatkozó kérdésekre kellett válaszolni. Mivel a járványügyi helyzet 2021 tavaszán javulást mutatott, a Szlovák Statisztikai Hivatal elnöke április 21-én jóváhagyta a népszámlálás harmadik körének elindítását: azokat, akik önállóan nem tudták kitölteni a kérdőíveket, kérdezőbiztosok keresték fel lakóhelyükön. Erre a terepmunkára 2021. május 3. és június 13. között került sor. A szlovákiai népszámlálás folyamán a Covid19-járvány elsősorban a kérdezőbiztosok felkészítésében éreztette a hatását (az eredetileg tervezett hagyományos, intenzív tréningek helyett végül online kurzusokat szerveztek számukra), de a terepmunka során is kiemelt figyelmet fordítottak a megfelelő higiéniai feltételekre és a távolságtartási előírásokra (*Hudecová–Kiššová, 2021*).

A horvátországi népszámlálást 2021. szeptember 13. és november 14. között tartották. Halasztásra nem került sor, ám a végső határidőt meghosszabbították. Ennek részben járványügyi okai voltak, hiszen a Covid19 negyedik hulláma idején a delta variáns különösen agresszívnek tűnt, de a döntésben az alacsony válszadási hajlandóság is szerepet játszott. Ez utóbbit *Kolar (2022)* a horvát lakosságnak a kormányba és általánosságban véve a politikai döntéshozókba vetett bizalomvesztésével magyarázza, amit többek közt a vegyes megítélésű covid-ellenes intézkedések indukáltak. A census első részeredményeit 2022 januárjában publikálták.

⁹ Az Institute for the Study of War adatai alapján közzétette Pablo Gutiérrez es Ashley Kirk (The Guardian): <https://www.theguardian.com/world/ng-interactive/2023/feb/21/a-year-of-war-how-russian-forces-have-been-pushed-back-in-ukraine>

3.3. Ahol a pandémia nem okozott számottevő problémát: regiszter-alapú népszámlálások

Regiszteralapú népszámlálást először Dánia alkalmazott 1981-ben, majd példáját több észak- és nyugat-európai ország (Norvégia, Finnország, Svédország, Izland, Hollandia, Belgium), és 2011-től Szlovénia, illetve Ausztria is követte (*ENSZ, 2014. 8. o.*). E lista 2021-ben Lettországgal, Litvániával és Spanyolországgal bővült (*Stefkovic et al., 2021*), de Észtország és Törökország esetében sem zárt az átállás a jövőben (*Valente, 2015, 4–6. o.*).¹⁰ Közös jellemzőjük, hogy a szükséges adatokat különböző hatósági nyilvántartásokból nyerik ki, miután azokat összekapcsolták és szinkronizálták. Ausztriában például 15 különböző adatbázisból dolgoznak. „Vannak alapvető adatbázisok (központi társadalombiztosítási adatbázis, adózási adatok, a munkaügyi hivatal adatai, képzési regiszter, iskolastatisztikák, épület- és lakásnyilvántartás, vállalati, mezőgazdasági, erdőgazdasági adatbázisok) és összehasonlító regiszterek (idegenrendészeti adatbázis, tartományok munkaadói nyilvántartása, tartományi szociális segélyezés adatai, családi segélyezés adatbázisa), amelyek együttesen az alapadatok megbízhatóságának ellenőrzését, a minőségbiztosítást szolgálják” (*Szoták, 2015, 94. o.*).

A regiszteralapú census hátrányai között gyakran említik, hogy a végeredmény nagyban függ az alapvetően más céllal létrehozott és más szemléletmód szerint működő adminisztratív nyilvántartások minőségétől. Az adatok „belső” struktúrájára és kezelésére a statisztikai hivataloknak nincs befolyásuk. Másrészt tartalmi szempontból viszonylag rugalmatlan, mivel nincs lehetőség – vagy csak nagyon körülményes módon – az esetlegesen felmerülő új adatigények kielégítésére (*Rózsa, 2005, 64. o.*). Az előkészületek is hosszadalmasak: ha egy ország úgy dönt, hogy regiszteren alapuló nép- és lakásszámlálást szervez, akkor a jogi, adminisztratív és technikai előkészületek két-három évtizedet is igénybe vehetnek (*Oblak Flander, 2008, 1017. o.*). Továbbá a regiszteralapú census választásával bizonyos adatokat fel kell áldozni a hatékonyság oltárán. Például az etnikai, nemzetiségi identitásra, a vallási hovatartozásra, az anyanyelvre, az ismert idegen nyelvekre vagy éppen a munkába járás körülményeire vonatkozó információk a továbbiakban valószínűleg nem lesznek elérhetők a kutatók és a politikai döntéshozók számára.

Ugyanakkor a regiszteralapú census egyik vitathatatlan előnye, hogy az adatok feldolgozása sokkal gyorsabb, kisebb kapacitást köt le, és lehetővé teszi „valódi pillanatfelvételt” készítését a társadalom aktuális helyzetéről. A nyilvántartási adattáblák összekapcsolásával olyan állomány jön létre, amely lefedi a klasszi-

¹⁰ Vannak kombinált módszertant követő országok is, ahol csak az adatok egy része származik regiszterekből, bizonyos információk továbbra is terepmunka során keletkeznek (Törökország, Svájc, Németország stb.).

kus népszámlálási kérdőívek jelentős részét. Ehhez adatvédelmi szempontból biztonságos azonosítási rendszerre van szükség, amelyben az adatgazdák közötti kapcsolókkal bármely időpontra vonatkozóan előállítható a szükséges állomány. Ez az időbeli rugalmasság korunk gyorsan változó társadalmi, gazdasági környezetében kulcsfontosságú lehet. Ezen felül az adatminőség is jobb: „mivel az adminisztratív adatbázisokban nyilvántartott adatok kötelező adatszolgáltatásra épülnek, vélhetően valóságosabb adatokat közölnek az aktuális állapotokról, mint a válaszadáson alapuló felmérés” (Kodaj, 2010). Harmadrészt a regiszteralapú census összköltsége jelentősen alacsonyabb a hagyományos népszámlálásénál – becslések szerint mintegy tizede –, hiszen nincs szükség terepmunkára és több ezer kérdezőbiztos alkalmazására.¹¹ Ráadásul a társadalmi feszültség is csillapítható, hiszen a lakosság részéről egyre fokozódó bizalmatlanság és ellenállás övezi a szenzitív kérdéseket is firtató népszámlálási kérdőívek kitöltését. Végül, de nem utolsósorban a Covid19-pandémia rávilágított a regiszteralapú censusok újabb pozitív oldalára: az adatok gyűjtése, elemzése és publikálása akkor is lehetséges, ha a külső körülmények ellehetetlenítik a kérdőíves terepmunkát.

Mivel ezekben az országokban a népszámlálási kérdőívekből nyerhető információk zöme rendszeresen, a főbb változókra vonatkozóan évente, vagy akár negyedévente is rendelkezésre áll, inkább „virtuális népszámlálásokról” beszélhetünk, ahol előre meghatározott időpontokban – Ausztriában például 2011. és 2021. október 31-én, Szlovéniában pedig 2011., 2015., 2018. és 2021. január 1-jén – rögzítették a társadalom állapotát.¹²

4. Összegzés

Annak fontosságát, hogy rendszeresen és lehetőleg szabályos időközönként tartsanak népszámlálásokat, és eredményeik nemzetközileg is összehasonlíthatók legyenek, már a 19. század végén tárgyalták a Nemzetközi Statisztikai Intézet kongresszusain (Nixon, 1960). Később az ENSZ ajánlásai között is hangsúlyozták a tízévenkénti periodicitás elvét (ENSZ, 1958, 3. o.). Ennek ellenére a censusok időbeli összehangolására tett kísérletek időről időre kudarcot vallottak. A 20. század során Magyarországon és a szomszédos országokban számos esetben módosí-

¹¹ A Szlovén Statisztikai Hivatal kb. 20 millió euróra becsüli a költségvetés számára megspórolt pénzösszeget, hiszen legalább tízezer fő alkalmazására lett volna szükség. (<https://www.stat.si/StatWeb/en/news/Index/9324>)

¹² Magyarországon már a 2011. évi census előkészítése során felmerült a regiszteralapú módszer adaptálásának lehetősége. A hazai adminisztratív nyilvántartások azonban egyelőre nem bizonyultak alkalmasnak népszámlálási célú felhasználásra (https://www.ksh.hu/nepszamlalas/magyarorszagi_nepszamlalasok_tortenete).

tották – legtöbbször elhalasztották, olykor viszont a tervezetthez képest előbbre hozták – a népszámlálások időpontjait. Ezek többnyire reálpolitikai döntések voltak az adott ország aktuális társadalmi viszonyainak, gazdasági kapacitásainak, technikai felkészültségének és a politikai elit érdekeinek megfelelően.

Az elmúlt száz évben ugyanakkor két olyan globális esemény is hatással volt a népszámlálások periodicitására, amelyek egy időben szinte valamennyi nemzeti statisztikai hivatalt ugyanazon probléma elé állították Európában: a második világháború és a 2019 végén kezdődő Covid19-járvány. Míg Csehszlovákiában és Jugoszláviában elmaradtak az 1940-es évek elejére tervezett népszámlálások, Magyarországon és Romániában nemzetstratégiai prioritást kapott a határmódosítások utáni államterület lakosságának azonnali számbavétele, még a háború zűrzavarában is.

A Covid19-világjárvány kihívásaira adott válaszok is valamelyest eltértek: Szlovákiában és Horvátországban 2021-ben megtartották, Magyarországon, Romániában és Szerbiában viszont egy évvel, Ukrajnában pedig két évvel elhalasztották a cenzusokat. Az eltérő döntéseket elsősorban technikai, módszertani, illetve Ukrajna esetében pénzügyi szempontok befolyásolták. (Utóbbi esetében a háború miatt valószínűtlen, hogy 2023-ban lebonyolítják.) Azokban az országokban, ahol részben vagy egészben klasszikus, „door to door” népszámlálást tartanak intenzív terepmunkával, többnyire elhalasztották, vagy meghosszabbították a határidőt. Ezzel szemben a regiszteralapú népszámlálásokat alkalmazó Szlovéniában és Ausztriában semmilyen fennakadást nem okozott a világjárvány. Ezek a tapasztalatok tovább sürgetik a regiszteralapú cenzusok lehetőségének komolyabb megfontolását Magyarországon és a többi kelet-közép-európai országban.

Irodalom

- ENSZ (1958): *Principles and recommendations for national population censuses*. Statistical Office of the United Nations. United Nations Publication. 58. XVII. 5. New York.
https://unstats.un.org/unsd/demographic-social/Standards-and-Methods/files/Principles_and_Recommendations/Population-and-Housing-Censuses/Series_M27-E.pdf
- ENSZ (2014): *Measuring population and housing. Practices of UNECE countries in the 2010 round of censuses*. United Nations. New York and Geneva. p. 220.
https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/publications/2013/Measuring_population_and_housing_2010.pdf
- Fügedi E. (1966): A 18. századi lélekösszeírások története. *Demográfia*. 9. évf. 3. sz. 266–380. o.
- Gisser, R. (2020): Os censos de população na Áustria. *Revista Brasileira De Estudos De População*. Vol. 37. pp. 1–7. Angolul: The Population Census in Austria.
<https://doi.org/10.20947/s0102-3098a0107>
- Hudecová, S. – Kiššová, Cs. (2021): *Assessment of the process quality and output quality for censuses conducted during the Covid-19 pandemic*. Slovakia. Konferencia-előadás. SODB 2021.

- Kertzner, D. – Arel, D. (szerk.) (2002): *Census and identity. The politics of race, ethnicity and language in national censuses*. Cambridge. Cambridge University Press.
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511606045>
- Kodaj K. (2010): A regiszter alapú népszámlálás feltételei Magyarországon. *Statistikai Szemle*. 88. évf. 9. sz. 990–1001. o.
- Kolar, N. (2022): Croatia social briefing: Croatia's Demographic Crisis: First Results of the 2021 Census. *Weekly Briefing*. China-CEE Institute. Vol. 48. No. 3.
- Nixon, J. W. (1960): *A History of the International Statistical Institute. 1885–1960*. Geneva. pp. 188.
- Nyarády R. K. (1996): *Az 1977. évi romániai népszámlálás eredményeinek kiértékelése, különös tekintettel a nemzetiségi és anyanyelvi viszonyokra*. Budapest, Teleki László Alapítvány Könyvtára. 15–70. o.
- Oblak Flander, A. (2008): A regiszteren alapuló népszámlálás lehetőségei és kihívásai –Szlovénia esete. *Statistikai Szemle*. 86. évf. 10–11. sz. 1014–1026. o.
- Őri P. (2002): Hatalom és demográfia. II. József népszámlálása Magyarországon I. In: *A KSH Népszégtudományi Kutatóintézetének Történeti Demográfiai Évkönyve*. 39–73. old.
- Reeger, U. (2009): Austria. In: Fassmann, H., Reeger, U. and Sievers, W. (eds.): *Statistics and Reality. Concepts and Measurements of Migration in Europe*. IMISCOE Reports. Amsterdam University Press. pp. 111–130.
- Rózsa G. (2005): *Statistika és információs kultúra: a népszámlálás esete. Az információ, mint a népszámlálás nélkülözhetetlen forrása, és a népszámlálás, mint nélkülözhetetlen információk forrása*. Doktori disszertáció. Eötvös Loránd Tudományegyetem BTK. Budapest. 211. o.
- Spaller Á. (1992): Népszámlálások Romániában. Hiteles vagy harci statisztika? *Világszövetség*. 1. évf. 9. sz. 16–17. o.
- Stanojkovic, S. (2021): *Impact of the pandemic on 2021 PHC in the Republic of Serbia*. Konferencia-előadás. United Nations Expert Group Meeting on the Impact of the Covid-19 Pandemic on Conducting Population and Housing Censuses and on Census Data Quality Concerns. 2021. február 9–12.
- Stefkovic Á. – Zenovitz L. – Kmetty Z. (2021): A népszámlálásnak, ahogy eddig ismertük, vége van? A regiszteralapú népszámlálásokról. *Századvég*. 1. évf. 3. sz. 101–130. o.
- Suba J. (2021): A trianoni országhatárok kialakítása. *GeoMetodika*. 5. évf. 1. sz. 7–24. o.
<https://doi.org/10.26888/GEOMET.2021.5.1.1>
- Szoták Sz. (2015): Nyelvi ideológiák és etnicitás az osztrák censusokban. A többnyelvűséggel kapcsolatos nyelvi ideológiák az osztrák diskurzusokban. *Regio*. 23. évf. 3. sz. 80–100. o.
<https://doi.org/10.17355/rkkpt.v23i3.73>
- Valente, P. (2015): *From the 2010 to the 2020 census round in the UNECE region – Plans by countries on census methodology and technology*. Conference of European Statisticians, Economic Commission for Europe. Genf, 2015. 09. 30. – 10. 02. Working paper 24.
https://unece.org/fileadmin/DAM/stats/documents/ece/ces/ge.41/2015/mtg1/UNECE_paper_Paolo_draft_0925_rev2.pdf